

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

דברים תשס"ח פרשת שבוע

מי היוזם? לתור או לחפור?

הרב משה ארנרייך, ראש כולל "ארץ חמדה"

משה מתאר בפרשתנו, מה הביא אותו לשלוח את המרגלים, בפסוקים אלה:

"ותקרבון אלי פלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפגינו ויחפרו לנו את הארץ וישבו אֵתְנוּ דְבַר אֵת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נֵעְלָה בָּהּ וְאֵת הָעָרִים אֲשֶׁר נְבֹא אֶלֶיהֶן. ויִיטַב בְּעֵינֵי הַדֶּבֶר וְאֶקַח מִכֶּם שְׁנַיִם עָשָׂר אַנְשִׁים אִישׁ אֶחָד לְשִׁבְטוֹ" (דברים א' כב-ג).

לעומת זאת בספר במדבר אנו מוצאים תאור אחר:

"וַיִּדְבֶּר יְקֹנֵק אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: שְׁלַח לְךָ אַנְשִׁים וַיִּתְרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמִטָּה אֲבֹתָיו תִּשְׁלְחוּ כָל נְשִׂיא בְּהֵם: וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה מִמִּדְבַּר פָּאֲרָן עַל פִּי יְקֹנֵק כָּלֵם אַנְשִׁים רְאִשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה" (במדבר י"ג א-ג).

צריך עיון, מי יזם את צאת המרגלים העם או הקב"ה? הרמב"ן בפירושו לספר במדבר מבאר:

"אבל היה הענין כך, ששאלו ישראל השליחות ויטב הדבר בעיני משה, ואחר כך בא הדבור אל משה כשאר הדברות ואמר לו סתם "שלח לך אנשים..." והנה נאמר כאן הענין בסתם כי כן היה, אבל במשנה תורה הזכיר להם משה כל הדברים מתחילתן, להגיד להם פשעם כי חטאו במה שבקשו ושאלו הם עצמם".

גם המלבי"ם בפירושו לספר דברים טוען שהתיאור בספר דברים הוא התיאור המדויק ובספר במדבר לא הוצרך לכתוב זאת:

"כי פרשת שלח נכתבה בעת המעשה וידעו כולם איך היה אבל עתה שמתו דור המדבר והדור החדש הלא יטעו שהיה שלוח המרגלים מצוה מד' הוצרך להגיד איך היה".
(אומנם עיינו בפירושו שם שמחלק אחרת מדברי המהרש"א שיובאו לקמן).

אם נשווה ביתר דקדוק בין שתי הפרשיות נמצא הבדל מהותי נוסף. מטרת השליחות לפי פרשתנו היא "נְשַׁלְחָה אַנְשִׁים לְפַגְנוּ וַיִּחְפְּרוּ לָנוּ אֵת הָאָרֶץ" לעומת זאת בספר במדבר המטרה היא "לְתוֹר אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן".

הגמ' בסוטה (לד ע"ב) רואה בביטוי "וַיִּחְפְּרוּ" רמז לביקורת:

"אמר ר' חייא בר אבא מרגלים לא נתכוונו אלא לבושתה של ארץ ישראל כתיב הכא "ויחפרו לנו את הארץ" וכתוב התם "וחפרה הלבנה ובושה החמה". מסביר רש"י: "אותה שאילה ששאלו תחילה, שלוח המרגלים ומבאר המהרש"א (שם חידושי אגדות ד"ה שלח לך) "ונראה לפרש דרצונו לומר דלא היה בזה דעת הקב"ה שהעיד כבר עליה (על ארץ ישראל) שהיא טובה והיה להם להאמינו בכך, מדרך משל באדם וכי בורר לו חלק רע לעצמו וכל שכן הבורא שבייר לו ארץ ישראל כמו שנאמר "ארץ אשר ד' אלהיך דורש אותה... ותוכן הדברים כי גם במלחמות אלו שהיה להם תשועת ד' הלכו לפי הטבע קצת ... ולזה הסכים הקב"ה בשליחות יהושע שני אנשים והם כלב ופנחס, שהוחזקו כבר לצדיקים ולא יוציאו דיבה על הארץ. ולא שלחו אותן רק שידעו מהיכן נוחה ליכבש וגם כאן הסכים הקב"ה עם משה לשלוח שני אנשים כאילו כמו שכתוב שלח לך אנשים ד"רוב מיעוט שנים", אבל ישראל לא היה כוונתם בכך אלא לידע האם טובה אם רעה ומשה לא ידע את כוונתם זה הרעה ועל כן אמר "וייטב בעיני משה" ואמר לו הקב"ה "שלח" לדעתך, שלא ידעת כוונתם הרעה ולא לדעתך, כי ד' יראה ללבב שכל כוונתם לבושת ארץ ישראל".

נלמד מכאן כי גם כשהולכים לבדוק כיצד ניתן בדרך הטבע להתנחל בארץ ישראל והאם כדאי על פי השכל להתנחל, צריך לזכור שאנו דנים בארץ שנבחרה על ידי הקב"ה עבור עמו.

מוקדש לע"י רבי יעקב בן אברהם ועיישה סבג

ERETZ HEMDAH
5 Ha-Mem Gimmel St. P.O.B 36236 Jerusalem 91360
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

Email: info@eretzhemdah.org

www.yeshiva.org.il

ארץ חמדה ע"ר
רח' המ"ג 5 ת.ד. 36236 ירושלים 91360
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

web-site: www.eretzhemdah.org

ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

שער לדין

בחודשים הקרובים יתפוס מדור "שער לדין" את מקומו של המדור משפט והלכה – משפטי שאול / הלכה פסוקה.

המדור "שער לדין" יעסוק בסוגיות יסוד במשפט העברי ויפתח לציבור הרחב פתח להבנת מושגי יסוד בתחום עבודת בית הדין על פי דין. בכך נבנה נדבך נוסף בקירוב משפט התורה לליבו של הציבור הרחב.

קניין סודר וקניין אודיתא

הרב יואב שטרנברג

כחתימה לעיסוקנו בדיני הקניינים, נעסוק בשני קניינים שאינם ייחודיים למטלטלין או לקרקעות.

קניין סודר

קניין סודר הוא ביסודו של דבר קניין חליפין. מהותו של קניין חליפין היא שכאשר צד אחד קונה את החפץ של חברו ע"י הקניינים הרגילים, נקנים חליפיו לצד השני ללא צורך במעשה קניין נוסף. בניגוד לקניין כסף, כאן שני החפצים המוחלפים אינם צריכים להיות בעלי שווי דומה – כיוון שחפץ אחד אינו תמורתו הכספית של השני.

קניין סודר, הוא בעצם שימוש בקניין חליפין על מנת להקנות חפץ שאינו נמצא תחת יד המקנה. בקניין סודר, המקנה קונה חפץ כלשהו מן הקונה, ובתמורה נקנה החפץ שאותו באמת רוצים להקנות. לאחר מכן, יכול המקנה להחזיר לקונה את החפץ שבו השתמש לביצוע הקניין. בדרך כלל, החפץ שאותו קונה המקנה מהקונה הוא חפץ פעוט כדוגמת עט או מטפחת, ובימי חז"ל, השתמשו בסודר, ומכאן מגיע שמו של הקניין. לעתים, מכונה קניין זה אצל חז"ל והראשונים 'חליפין', כיוון שביסודו של דבר, זהו אכן קניין חליפין.

יש לציין, שקיימות כמה הגבלות ביחס לקניין סודר. בשולחן ערוך (חושן משפט סימן קצה סעיף ב) מבואר, שהחפץ שעל ידו נעשה הקניין צריך להיות כלי דווקא, ואינו יכול להיות פירות או מטבע. כמו כן, אין אפשרות להקנות מטבע ע"י קניין סודר.

כיוון שקניין סודר נוח כל כך, הוא שימש כקניין הרגיל בכל מקום שהיה צריך לעשות מעשה קניין. מסיבה זו, כאשר חז"ל והראשונים מתייחסים לקניין סתם, כוונתם לקניין סודר. היות שהקניין מבטא גמירות דעת, כפי שביארנו באחד הגליונות הקודמים, הפך קניין סודר ל'טקס' המבטא גמירות דעת, והיו משתמשים בו, גם במקום שאין צורך בקניין, ואין הקניין מועיל כלום. וכן כותב הרמב"ם (הלכות מכירה פרק ה): "**הלכה יא**: יש דברים הרבה שאינן צריכין קנין ואין לקנין בהם טעם, כגון המשחרר את עבדו, והמגרש אשתו, או עושה שליח, או המוסר מודעה, או המבטל מודעה, או המוחל לחבירו חוב או פקדון שיש לו בידו, וכל כיוצא בדברים אלו. **הלכה יב**: נהגו רוב המקומות להקנות למקצת אלו הדברים או כיוצא באלו, ואומרים וקנינו מפלוני שעשה פלוני שליח, או שמחל לפלוני חוב שיש לו אצלו, או שבטל המודעה שמסר על גט זה וכיוצא באלו, אע"פ שאינו צריך. **הלכה יג**: קנין זה שנהגו להקנות באלו הדברים אינו מועיל כלום, אלא להודיע שאינו אומר דברים אלו כמשחק ומהתל אלא שגמר בלבו ואחר כך אמר, לפיכך אם אמר בלב שלם אני אמרתי וגמרת לעשות דבר זה אין צריך דבר אחר כלל".

גם כיום, עושים קניין סודר כאשר ממנים שליח למכירת החמץ או כשממנים את העדים לקידושין. אולם כאמור, הקניין הזה אינו מקנה שום דבר, אלא רק מסמל את גמירות הדעת של הממנה.

קניין אודיתא

הגמרא במסכת בבא בתרא (קמט.) אומרת, שניתן להקנות גם בקניין 'אודיתא'. אין התייחסות בגמרא לשאלה מהו קניין אודיתא. התוספות (שם ד"ה שכיב מרע) כותבים, שכאשר אדם מודה בהודאה גמורה שחפץ מסוים שייך לפלוני, מעשה הודאה זה כשלעצמו מקנה את החפץ.

נחלקו האחרונים, האם מספיקה הודאה גמורה של המקנה, או שצריך הודאה זו תיעשה בפני עדים. לדעת בעל "קצות החושן" (סימן מ סק"א), בניגוד להודאה סתם, שכל שהיתה הודאה גמורה, הרי היא יכולה לשמש כראיה בבית דין, אף אם המודה לא ידע שהיו שם עדים, הרי שקניין אודיתא נובע מכך שההודאה נעשתה בפני עדים, ולכן אם המודה לא ידע שהוא מודה בפני עדים, אין זה קניין. סברתו היא, כי גמירות הדעת של המקנה נוצרת מידיעתו, שמאחר שהודה בפני עדים יכול הזוכה להשתמש בהודאה זו כדי להוציא ממון בבית דין. לעומת זאת, בעל "נתיבות המשפט" (שם סק"א) כותב, שגמירות הדעת נוצרת מעצם ההודאה הגמורה, אף אם המודה לא ידע שיש שם עדים.

בניגוד לקניין סודר, שבו אי אפשר להקנות כסף, הרי ביחס לקניין אודיתא מבואר בגמרא בבבא בתרא (שם) שאפשר להקנות בו כסף. למעשה, קניין זה נוח יותר מקניין סודר ובימינו מרבים להשתמש בו, ובכל פעם שצריך לעשות מעשה קניין, יכולים הצדדים להסתפק בכתיבת הודאה בהסכם שביניהם, שאכן נעשה מעשה קניין.

משפטי שאול

הוצאה מחודשת של הספר המכיל פסקי דין עקרוניים של מו"ר מרן הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל בשבתו בבית הדין הגדול בירושלים. בספר גם משא ומתן בנושאים אלה עם גדולי הדור. מחיר הספר 80 ₪ (לחץ לקניה)

רוצים לפתור בעיות עלפי ההלכה ובמסגרת החוק?

פנו אל: "משפט והלכה בישראל" טלפון: 02-5382710 פקס: 02-5379626 BEITDIN@ERETZHEMDAH.ORG

הלוויה הפלאית של רבי לבית שְׁעָרִים

המסורות הסותרות ביחס למיקום קברו של רבי

בירושלמי במסכת כלאים (פ"ט ה"ב) מסופר שקברו של רבי יהודה הנשיא (שידוע בכינויו "רבי") נמצא בבית שְׁעָרִים, ושהלווייתו נערכה במסע פלאי שהחל בצפון; וזו לשון הירושלמי בתרגום חופשי:
"רבי ציוה שלשה דברים בשעת פטירתו... ואל תספדוני בעיירות... אנשי צפון אמרו 'מי שיאמר לנו שרבי מת - אנו הורגים אותו'. הוציא בר קפרא את ראשו מהחלון כאשר הוא עטוף ובגדיו קרועים ואמר להם 'יצוקים ואראלים תפוסין בלוחות הברית וגברה ידן של אראלים וחסטפו את הלוחות'. אמרו לו 'מת רבי!!', אמר להם 'אתם אמרתם!!'. וקרעו את בגדיהם והגיע קול קריעת בגדיהם למרחק שלשה מילין.
רבי נחמן בשם רבי מנא - 'מעשה ניסים' נעשו באותו היום. ערב שבת היתה, ונתכנסו כל העיירות להספידו, והניחוהו בשמונה עשרה בתי כנסיות (להספידו); והורידוהו לבית שְׁעָרִים. ותלה להם היום - עד שהיה כל אחד ואחד מגיע לביתו וממלא לו חבית של מים (וצולה לו דג) ומדליק לו את הנר. כיוון ששקעה החמה - קרא הגבר (התרנגול קרא והאיר היום). התחיל מצפונם להציק להם ולומר שמא חיללנו את השבת במסע הלוויה הזה, יצתה בת קול ואמרה להן כל מי שלא נתעצל בהספידו של רבי יהא מבושר מחיי העולם הבא...".

הספור שבירושלמי טעון ברור!!
מדוע אנשי צפון לא חששו לעבור על הצווי "לא תרצח"? מדוע הם רצו להרוג את מי שידוע להם שרבי מת?
רבי ציוה "אל תספדוני בעיירות"; ואם כך, מדוע העיזו מארגני הלוויה לעבור על ציוויו ולהספיד אותו בשמונה-עשרה בתי הכנסיות שבעיירות שבדרך?
התמיהה גדולה ביותר, מפני שמסע הלוויה נעשה בערב שבת. ומארגני הלוויה העיזו להספיד את רבי בשמונה עשרה בעיירות שבדרך - ולגרום ספק חילול שבת. ידוע שאין סומכים על "מעשה ניסים" אפילו בבית המקדש². ואם כך צריך להבין, מדוע העיזו מארגני הלוויה לסמוך על "מעשה ניסים" - ולעצור את השמש - כדי להספיד אותו בעיירות הללו?!

הרב בצלאל אשכנזי מביא בחיבורו "שיטה מקובצת" (כתובות, דף קג ב) מסורת קדמונית שמרומזת ברש"י, ושחולקת על הירושלמי הזה; ולפיה, קברו של רבי נמצא בצפון. והוא כותב שהוא עצמו זכה להיות על קברו. וזו לשונו:
"רש"י... וקבלה בידו שקברו בצפון. ואני זכיתי והייתי על קברו. ואפשר דאף על גב דמקום קברו קנוי לו בבית שְׁעָרִים, לפי שנפטר בצפון והיה ערב שבת - כדאמרין בירושלמי וכדכתיבנא לעיל, - לא נקבר אלא בצפון!!"
מחבר ה"שיטה מקובצת" מעיד שקברו של רבי נמצא בצפון. אלא שאם כך צריך להבין, מדוע הירושלמי מספר על לווייה פלאית שבסיומה רבי נקבר בבית שְׁעָרִים?! מדוע הירושלמי מספר מעשה שלא ארע?!

הסמלים הנסיים שבאגדות הירושלמי

אין זו הפעם היחידה שדברי הירושלמי עומדים לכאורה בסתירה למסורת הדורות. הירושלמי (כלאים ט, ג), מספר שרבי מאיר ביקש שיטמנו אותו בשפת ימה של אסיה, ואילו מסורת הדורות מעידה שר' מאיר טמון בטבריה. במאמר "המכוער וספר הגאולה" התבארה המשמעות הסמלית של דברי הירושלמי ביחס למיקומו של קבר רבי מאיר; ובמאמר הנוכחי נשתדל לבאר את המשמעות הסמלית של דברי הירושלמי ביחס למיקומו של קבר רבי.

המעשה ב"מותו ובהלווייתו" של רבי, רווי בסמלים פלאיים. קול קריעה של בגדים אינו יכול להגיע למרחק של "שלשה מילין" בלא נס, ואי אפשר להספיד ב"שמונה עשרה עיירות" בלא נס. במאמרים הקודמים התבאר שקיימת מחלוקת כיצד יש לקרב את הגאולה. לשיטת משיח בן יוסף, צריך להביא את הגאולה באמצעות התחברות לעולם המעשה. ואילו לשיטת משיח בן דויד צריך להביא את הגאולה באמצעות התחברות לתורה.

במאמר "מלחמת בית הילל ובית שמאי" התבאר שבית שמאי מייצגים את שיטתו של משיח בן יוסף, והם סבורים שצריך להביא את הגאולה באמצעות התחברות לעולם המעשה. ואילו בית הילל מייצגים את שיטתו של משיח בן דויד והם סבורים שצריך להביא את הגאולה באמצעות התחברות לתורה והתנתקות מעולם המעשה. עוד התבאר שהמספר "שמונה עשרה" מייצג בתנ"ך ובאגדות חז"ל את הפעילות באמצעות התורה והתפילה. הירושלמי (שבת פ"א, ה"ד) מספר על מלחמה בין בית שמאי לבית הילל שבמרכזה עומד המספר "שמונה עשרה". והירושלמי מרמז שבית שמאי היו מתייחסים אל בית הילל שלא רצו להתחבר לעולם המעשה - כאל "הרוגים"

במאמר "ה'מהפך' של בבא בן בוטא" התבאר שהמספר "שלש" מייצג בתנ"ך ובאגדות חז"ל את הפעילות באמצעות עולם המעשה. הוכחנו גם שהירושלמי מתאר מחלוקת קיצונית שבמהלכה בית שמאי ניסו לכפות את דעתם על בית הילל, ובית הילל ניצלו בזכות "סוכן סמוי" שהיה להם אצל בית שמאי; במרכז המעשה עומד הסמל של המספר "שלוש". הירושלמי השתמש בסמל הזה, כדי לרמז שמדובר במחלוקת ביחס להתחברות לעולם המעשה; שהמספר "שלוש" מייצג אותה.

הכרת הסמלים הללו מקילה עלינו את הכניסה הראשונית לתוך נבכי המעשה במסע הלוויה של רַבִּי. הסמלים הבסיסיים האלו מגלים, שאנשי צְפוּרֵי הבינו שרַבִּי הכריע כהשקפת עולמם - שדגלה בחיבור לעולם המעשה. אולם היו מי שלא הסכימו עם ההכרעה הזו, והם פרשו הכרעה כזו של רַבִּי - כ"מיתה" של רַבִּי. ומאידך, אנשי צְפוּרֵי טענו לעומתם, שמי שמפרש את הכרעתו של רַבִּי כ"מיתה" - הוא עצמו "הרוג"; מפני שהוא מתנגד לרצונו של הקב"ה.

המעשה במסע הלווייתו של רַבִּי מייצג את השיטה שסבורה שהאמת מצויה בשיטת אנשי ה"שמונה עשרה" - האנשים שמתחברים לעמל התורה והתפילה; ולא בשיטת אנשי צְפוּרֵי שמתחברים לעולם המעשה. והמעשה מרמז, שהכרעתו של רַבִּי כאנשי צְפוּרֵי - שקולה כ"מיתה" שלו, וצריך להספיד על כך.

המסע מְצוּרֵי לְבֵית שְׁעָרִים

המעשה משתמש בסמל נוסף והוא המסע מְצוּרֵי לְבֵית שְׁעָרִים. כדי להבין את המשמעות הסמלית הזו, צריך לעיין בכמה מקורות הלכתיים, שמבארים את שורשי פסיקתו המיוחדת של הרמב"ם בספיחי מוצאי השביעית; ולפיכך, קבלו התנצלות מראש, יתכן שהמאמר יהיה מסובך במקצת. לאחר שנעסוק בהבנת המשמעות הסמלית הזו נחזור לעסוק בענייני האגדה הרגילים. מי שיתקשה בקריאת המאמר מוזמן לחזור ולהצטרף לסדרת "ארץ אגדה" במאמרים הבאים.

הירושלמי מצטט במעשה - הלכה מתוך חוקי העבודה שבין בעלי הבתים לבין הפועלים. בבראשית רבה (פרשה עב, ד), נאמר שבעל הבית צריך להפחית משעות העבודה של הפועלים בערב שבת, והוא חייב לשחרר אותם זמן קצר לפני כניסת השבת - "עד שיהא כל אחד ואחד ממלא לו חבית של מים וצולה לו דג מבעוד יום משום כבוד שבת ומדליק נר". הירושלמי מספר את סיפור מסע ההלוויה של רַבִּי בארמית; אולם כאשר הוא מגיע לדין הזה הוא מצטט אותו בעברית - כדי להפנות את תשומת לבנו, שהוא עובר להתייחס כעת להלכה מתוך "חוקי העבודה" שבין בעלי הבתים לבין הפועלים.

הירושלמי משתמש באמצעי הזה כדי לרמז לנו שהוא מתייחס למסע אחר שמסופר בתוספתא. בתוספתא מסופר על מסע של פועלים מְצוּרֵי לְבֵית שְׁעָרִים, כשבמרכז המעשה הוא עומדת "הלוויה" של "היתר-הירק". והמסע הזה מתפרש על ידי הירושלמי באופן סמלי כמסע "הלווייתו" של רַבִּי.

מסע הִירָק מְצוּרֵי לְבֵית שְׁעָרִים

התוספתא (שביעית ד, יג-יד) דנה בהיתר ספיחי הירק שיצאו לשנה השמינית:

"**בצלים**... שיצאו משביעית למוצאי שביעית [אם עשו כיוצא בהן] מותרין ואם לאו אסורין. אמר ר' יוסה מעשה שזרעו **כרם גדול בצלים בצְפוּרֵי**, למוצאי שביעית זרעוהו **שְׁעוּרִין**. והיו פועלין יורדין ומנכשין בתוכו ומביאין **יֶרֶק** בתוך קופותיהן, ובא מעשה לפני ר' יוחנן בן נורי ואמר: אם עשו כיוצא בהן מותרין ואם לאו אסור. אוכלין על הִירָק מן האפיל על הבכיר..."

התוספתא מביאה בתחילה דין כללי שבצלים שגדלו בשנה השביעית אסורים גם במוצאי השביעית, והם יהיו מותרים - רק "אם עשו כיוצא בהן". כלומר, צריך להמתין שהבצל שיזרע במוצאי השמיטה - יבכיר (ימהר ויבשיל), ורק אז יותרו הבצלים שזרעו בשנת השמיטה.

לאחר מכן התוספתא מביאה מעשה. רבי יוסי מספר, שבעלי הבתים בצְפוּרֵי זרעו בצלים בשנת השמיטה, ובמוצאי השביעית הם **זרעו שְׁעוּרִים**. לאחר מכן, הם הזמינו פועלים כדי **לנכש**. ומסופר שהפועלים היו מביאים יֶרֶק בתוך קופותיהם אל בתיהם. רבי יוסי אינו מספר מהו אותו יֶרֶק, אך המציאות שרבי יוסי מתאר מתבארת מתוך העיון בתוספתא ב"א, יא, יח): "**מנכשי זרעים** בזמן שבעל הבית מקפיד עליהן אסורין משום גזל, אין בעל הבית מקפיד עליהן מותרין משום גזל". כאשר זורעים ירקות ותבואה, פעמים שנובטים זרעים רבים והם מכחישים זה את זה; ואז מדללים אותם ועוקרים את הנבטים הקטנים מבין הנבטים הגדולים. כאשר בעל הבית מזמין פועלים כדי שיעקרו את הנבטים הקטנים, והוא אינו מתכוון להשתמש בנבטים הללו; - מותר לפועלים לקחת אותם לבתיהם. התוספתא במסכת שביעית מספרת שאנשי צְפוּרֵי לא הקפידו על הצמחים הקטנים שנעקרו מהקרקע; והפועלים נטלו את צמחי הבצל הצעירים ואת צמחי השְׁעוּרִים הצעירים - שכלולים יחדיו בשם יֶרֶק³ - לבתיהם.

מהתוספתא משמע שהבצלים נזרעו בשנת השמיטה עצמה; אולם התוספתא אינה מתייחסת לפעולה הזו כאל פעולה שאסורה באופן החלטי. במאמר "**החברים - והיתר המכירה**" הובא הירושלמי במסכת שביעית (בסוף פרק ט"ו) שמבאר את שיטתם של החשודים על השמיטה, לפיה שמירת השמיטה לאחר החורבן היא מתקנת רבן גמליאל וחבריו. לשיטתם במצב זה שמירת השמיטה היא מידת חסידות בלבד. עוד התבאר שחלק מן החשודים התייחסו לאיסור השביעית ביתר חומרה - כאל איסור מדברי חכמים; והם היו מוכרים את שדותיהם לגויים למשך שנת השמיטה, כדי שיוכלו לעבוד בשדות שנמכרו בתור שכירים של הגויים.

אנשי צְפוּרֵי היו סבורים שמותר להם לזרוע את הבצלים בשנת השמיטה; מפני אחת מהסיבות הללו. יתכן גם, שאנשי צְפוּרֵי החשיבו את עצמם כחוכרים את הקרקעות שלהם מן השלטון הרומי, והם היו סבורים שבאופן כזה אין גם צורך למכור את הקרקע לנוכרי כדי להתיר לעבוד בה בשמיטה.

הפועלים שהיו מְבֵית שְׁעָרִים - עירו של רבי יוחנן בן נורי⁴ - לא הסכימו עם שיטתם של אנשי צְפוּרֵי. והם היו מקפידים על שמירת השמיטה; והם היו מתייחסים אל הבצל שאנשי צְפוּרֵי זרעו בשביעית כאל ספיחי שביעית. אולם למרות זאת הם היו סבורים שנבטי הבצל הצעירים מותרים מייד במוצאי השביעית. הם שמעו מרובם שהכלל - שהבצלים מותרים רק "אם עשו כיוצא בהן" נאמר רק ביחס לבצלים גדולים; ולא ביחס לבצלים הקטנים שקרואים בשם יֶרֶק. אך כשהמעשה הגיע לפני רבם

ר' יוחנן בן נורי, הוא אשר גם את הבצלים הקטנים הללו, ואמר שגם הם כלולים בדין - "אם עשו כיוצא בהן מותרין ואם לאו אסור".

הסיפור המרכזי של רבי יוסי הוא על מסע של היקק מצפורי לבית שְׁעָרִים. אך רבי יוסי מוסיף לספור הזה פרטים נוספים, שלכאורה הם מיותרים.

הפרטים הנוספים בספור מסע היקק

רבי יוסי מספר שבמוצאי השביעית זרעו שם שְׁעוֹרִים; וגם נבטי השְׁעוֹרִים הצעירים היו כלולים ביקק שהפועלים היו נוטלים. רבי יוסי מספר שנטעו את הבצלים ואת השְׁעוֹרִים בכרם גדול. רבי יוסי היה צריך להאריך ולבאר שמדובר בכרם גדול, כדי להסביר מדוע היקק הזה לא נאסר מדין כלאי-הכרם. במשנה (כלאים ה, ה) מבואר ש"הנוטע יקק בפְּרָם או מְקִיָּם, הרי זה מְקַדֵּשׁ (אוסר)". אולם בכרם גדול יש אפשרות שימצא בתוכו שטח גדול ריק מגפנים חיות, שמותר לזרוע בו. וכפי שמבואר במשנה (כלאים, ד, א) - "פְּרָם שְׁחָרַב מְאֻמָּעוּ... הֵיוּ שָׁם עֵשְׂרָה אֲמָה, נוֹתְנִין לָהּ עֲבוֹדָתָהּ וְזוֹרֵעַ אֶת הַמּוֹתֵר". אכן בחלק מהגרסות בתוספתא נאמר "שזרעו כרם גריד". "כרם גריד" הוא כרם שיבש⁵. גירסה זו מסבירה שהיקק נזרע בחלק הכרם שיבש – ולכן הוא לא נאסר באיסור כלאי הכרם.

האופן שרבי יוסי מספר בו את המעשה מעורר תמיהה. חז"ל לימדונו (פסחים דף ג, ב) "לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה". כלומר, כאשר הרב מלמד את תלמידו הוא צריך להימנע מלספר להם פרטים טפלים. מדוע רבי יוסי צריך להזכיר את הכרם במעשה הזה?

רבי יוסי מספר שנטעו את הבצלים בכרם, ועקב כך הוא יוצר קושי הלכתי. לפיכך, הוא הוסיף לספר שמדובר בכרם גדול (או גריד = יבש). אולם רבי יוסי לא היה חייב להאריך בפרטים הצדדיים הללו. הוא היה יכול לספר לנו שזרעו בצלים בשביעית, ושהפועלים הביאו צמחי בצל צעירים לבית שְׁעָרִים ורבי יוחנן בן נורי אסר אותם. מדוע רבי יוסי מספר שהבצלים נזרעו בכרם?!

ומדוע הוא צריך לספר שזרעו שם גם שְׁעוֹרִים במוצאי השביעית? נבטי השְׁעוֹרִים הללו מותרים שהרי הם אינם ספיחי שביעית; מדוע רבי יוסי צריך לספר שזרעו שם גם שְׁעוֹרִים?!

הפועלים שהתחלף להם בין יקק לירק

רבי יוסי מספר את הפרטים הנוספים הללו, כדי להסביר מדוע הפועלים טעו והיו סבורים שנטעו הבצל הצעירים היו מותרים מיד במוצאי השביעית.

הפועלים שמעו מרבם רבי יוחנן בן נורי שני דינים, דין אחד לאיסור ודין אחד להיתר. הם שמעו את הדין לאיסור שמובא בתחילת התוספתא "בצלים ... - אם עשו כיוצא בהן מותרין ואם לאו אסורין"; והם שמעו דין להיתר "הירק – מותר מייד". הדין הזה איננו מוזכר במפורש בתוספתא אולם הוא משתמע מתוך מעשיהם של הפועלים, והוא מסביר מדוע הם טעו והביאו את היקק לבתיהם.

הפועלים טעו מפני שהגדרת ה"ירק" אינה קבועה בתנ"ך ובדברי חז"ל. פעמים שהשם "ירק" בא להגדיר מין מסוים, והוא מתייחס למיני הצמחים שאינם אילנות⁶, כמו (במדבר כב, ד): "... כְּלַחֲךְ הַשּׁוֹר אֶת יֶרֶק הַשָּׂדֶה".

ופעמים שהשם "ירק" מתייחס דווקא למיני צמחים שרגילים לגדלם בערוגות הגינה⁷ והוא מאופיין באמצעות הניקוד יֶרֶק, כמו (מלכים א כא, ב): "וַיִּנְדְּבֵר אַחְזָב אֶל נְבוֹת לְאֹמֶר תִּנְה לִי אֶת פְּרֻמֶּךָ וַיְהִי לִי לְגֶן יֶרֶק...".

פעמים שהשם "ירק" מתייחס לשלב הראשוני בגידול של כל מיני הצמחים, כמו (ישעיהו טו, ו): "כִּלְהָ דָשָׂא יֶרֶק לֹא הָיָה". ופעמים שהשם "ירק" מתייחס לעלים הירוקים, כמו (שמות י, טו): "... וְלֹא נוֹתֵר כֹּל יֶרֶק בְּעֵץ וּבְעֶשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּכֹל אֶרֶץ מִצְרָיִם".

הפועלים טעו וסברו שרבי יוחנן בן נורי שהתיר את היקק - מייד, התכוון לשלב הראשוני בגידול של כל מיני הצמחים. ורבי יוסי מוסיף למעשה את הפרטים הנוספים, שהיקק של הפועלים היה מורכב מנבטים צעירים של בצלים ושל שְׁעוֹרִים, ושהם נזרעו בקרחת הכרם; כדי להסביר מדוע הפועלים טעו. הפועלים היו סבורים שנבטי הבצל הצעירים שמוגדרים כיקק בהלכות כלאי הכרם⁸, מוגדרים כיקק גם בהיתר של רבי יוחנן בן נורי.

אולם כשהפועלים באו אל רבי יוחנן בן נורי הוא אסר את נבטי הבצל – והוא אמר שיש להתייחס אליהם כאל ספיחי שביעית. ורבי יוחנן בן נורי הודיע לפועלים שכאשר הוא התיר את היקק - מייד, הוא התכוון רק לצמחים שגודל מלכתחילה ליקק. כלומר, אם גידלו את הצמח לשם חשיבות של אחד מהחלקים שמתפתחים בו, כגון הזרע; הצמח גודל ל"זרע"; ובירקות הגינה שאין אוכלים בהן את הזרע אלא חלקים חשובים אחרים שנקראים "פירות" הצמחים גודל ל"פירות"; ואם גידלו את הצמח מלכתחילה כדי לאכול את העלים שלו - הצמח גדל ליקק. רק הצמחים שנזרעו ליקק – מותרים מייד במוצאי השביעית, ואפילו שנזרעו באיסור.

רבי יוחנן בן נורי הסביר לפועלים, שאם בעלי הבתים שבצפורי היו זורעים את הבצלים הללו מלכתחילה כדי לאכול את העלים שלהם (ליקק), הם היו מותרים מייד במוצאי השביעית. אולם מאחר שבצפורי זרעו את הבצלים הללו מלכתחילה לצורך ה"פירות"¹⁰ שלהם (פקעות הבצלים); לפיכך, למרות שנבטי הבצל נעקרו לפני שהפירות שלהם (פקעות הבצל) התפתחו - הם אסורים¹¹.

טעות לעולם חוזרת

כאשר הירושלמי מספר על מסע לווייה פלאי של רבי מצפורי לבית שְׁעָרִים הוא רוצה לרמוז לנו שלפי שיטתו - "טעות לעולם חוזרת". רבי חזר על טעותם של הפועלים וגם הוא התיר את הירק הלא-נכון. גם רבי התיר את ה"ירק" מייד במוצאי השמיטה, ובירושלמי במסכת שביעית (פ"ו ה"ד) מבואר שהוא התיר לאנשי צפורי גם את הבצלים. המעשה במסע הלווייה של רבי מרמז, שלמרות שרבי חי כמה דורות לאחר דורו של רבי יוחנן בן נורי, הוא חזר וטעה בטעות של הפועלים, גם הוא החליף בין "ירק" ל"ירק"; גם הוא התיר בטעות את הבצלים של אנשי צפורי. המעשה במסע הלווייה של רבי מרמז, שהטעות ביחס ל"היתר הירק" אינה טעות הלכתית רגילה. "היתר הירק" של רבי יוחנן בן נורי מבית שְׁעָרִים, ו"היתר הירק" של אנשי צפורי מייצגים השקפות עולם שונות. לפי השקפת העולם של בית שְׁעָרִים, מי שמצדד ב"היתר הירק" של אנשי צפורי הוא שקול כ"מת", ולפיכך רבי נחשב ל"מת". ומאידך אנשי צפורי סבורים, שמי שחולק על "היתר הירק" שלהם - הוא זה ששקול כ"הרוג=מת". במאמר הבא נאריך בעזהש"ת בביאור המחלוקת שבין שתי השקפות העולם האלו, בין זו שעומדת מאחורי היתר הירק של אנשי צפורי ובין זו שעומדת מאחורי היתר הירק של אנשי בית שְׁעָרִים.

¹ "וצולה לו דג" נוסף בתיאור המעשה בקהלת רבה (פרשה ז, יא; פרשה ט, י)

² "אין מזכירין מעשה ניסים" (ירושלמי שקלים פ"ו, ה"ג)

³ לצמחי התבואה (השְׁעָרִים) הצעירים הללו יש גם שם פרטי מיוחד שנקרא "חזיז" (כמבואר בסוגיה בבבא קמא דף קיט, ב; ובסוגיה בעירובין דף כח). אולם במעשה שרבי יוסי מספר צמחי הבצל הצעירים וצמחי השְׁעָרִים הצעירים כלולים יחדיו בשם "ירק".

⁴ "... אצל ר' יוחנן בן נורי לבית שערים" (תוספתא סוכה ב, ב)

⁵ "יבשה - נעשה גריד כהלכתה" (רש"י בראשית ח, יד)

⁶ בתוספתא (כלאים ג, טו) נאמר "זה הכלל כל המוציא עליו מעיקרו הרי זה ירק וכל שאין מוציא עליו מעיקרו הרי זה אילן"; וכוונת התוספתא להגדיר בשם ירק את כל הצמחים שאינם נחשבים לאילנות".

⁷ כמבואר ברמב"ם בהלכות כלאים (א, ט); וכפי שמתבאר בהמשך דבריו בהלכות כלאים (ה, א-ב), שהוא פותח ב"שני מיני ירקות" ועובר לדבר על "שני מיני ירק".

⁸ הגדרת ה"ירק" כשלב הראשוני בגידול של כל מיני הצמחים - מופיעה במשניות בהלכות כלאי הכרם. במשנה במסכת כלאים (ה, ה) נאמר: "הנוטע ירק בכרם". אולם כאשר הרמב"ם מביא דין זה הוא כותב (הלכות כלאים ו, א): "הזורע ירק או תבואה בכרם". הרמב"ם מבאר עבורנו את פשטות לשון המשנה, והוא מגלה שה"ירק" שהוזכר במשנה הזו כולל בתוכו גם את התבואה; מפני שה"ירק" הוא גם שם כולל לכל הגידולים בשלב הראשוני שלהם. וכפי שהרמב"ם מקדים בתחילת הלכות כלאיים (א, ח): "... כשיזרעו כל מיני זרעונים אלו ויצמחו נקרא הצמח כולו כל זמן שלא ניכר הזרע דשא - ונקרא ירק".

⁹ כמבואר במשנה (מעשרות, ד, ה) "בְּסֶבֶר שְׁזָרְעָה לְזָרַע - זָרְעָה פְטוּר. זָרְעָה לְיֶזֶק - מִתְעַשְׂרֶת זָרַע וְיֶזֶק". וביאר שם הרמב"ם בפירוש המשנה, שה"ירק" הוא העלים של הצמח.

¹⁰ כמבואר ברמב"ם בהלכות כלאים (א, ח): "... והשלישי מהן הוא הנקרא זרעוני גינה, והן שאר זרעונין שאינן ראויין למאכל אדם, והפרי של אותו הזרע מאכל אדם, כגון זרע הבצלים והשומין וזרע החציר והקצח וזרע לפת וכיוצא בהן..."

¹¹ שיטתו המיוחדת של רבי יוחנן בן נורי ב"היתר הירק" נפסקה ברמב"ם. הרמב"ם מתייחס בדבריו לצמח בשם פול המצרי, אולם המציאות של צמח שנזרע לצורך הזרע או הפרי שלו, או שהוא נזרע לצורך הִיָּק שלו, קיימת במיני צמחים נוספים (כמבואר בירושלמי כלאים פ"ג, ה"ב; ובירושלמי מעשרות פ"ד, מ"ד). וזו לשון הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל ד, יד-טו): "פול המצרי ... עבר וזרעו בשביעית ויצא לשמינית, אם זרעו לְזָרַע - בין זרעו בין ירקו אסור במוצאי שביעית כשאר הספיחים; ואם זרעו לְיֶזֶק - הואיל ונלקט בשמינית בין ירקו בין זרעו מותר..." (רמב"ם הרמב"ם מבאר שיתכן מצב שאסור לקנות פול המצרי שנזרע בשמיטה מעובר עבירה מסוים, ומותר לקנותו מעובר עבירה אחר. אם עובר העבירה זרע את הפול המצרי בשמיטה לצורך הִיָּק שלו הוא אסור כשאר הספיחים - "עד שיעשה כיוצא בו". אולם אם הוא זרע את הפול המצרי בשמיטה כדי לאכול את עליו (לְיֶזֶק), מותר לאכול במוצאי השביעית אל כל חלקי הפול המצרי - גם את עליו וגם את זרעו - הואיל ונלקט בשמינית.

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ו)

Mumbai, India

מומבי, הודו

אדר תשס"ג

מכירת בתי כנסת שבהם אין מתקיימות תפילות

שאלה

בעירנו בתי כנסת רבים שנסגרו, עקב עזיבה של רוב הקהילה. חלק מבתי הכנסת נתרמו לשלטונות ומשמשים כספריות או לצרכים חברתיים אחרים, וחלק עדיין עומדים ריקים. אנשי הקהילה רוצים למכור בתי כנסת אלה ולהשתמש בכסף לצדקה בתוך הקהילה היהודית, אך יש כאלה שמתנגדים למכירה עקב קדושת בתי הכנסת. באלו תנאים מותר למכור את בתי הכנסת?

תשובה

במקרה שתואר בשאלה, שבתי הכנסת עומדים סגורים מחמת מחסור במתפללים, ניתן למכור את בתי הכנסת¹ בתנאים דלהלן, ועל-פי סדר העדיפויות הבא:

א. השתמש בכסף שנתקבל לצורך בניית בתי כנסת במקום אחר², רכישת ספרי תורה³, החזקת לומדי תורה, נתינת צרכי חתונה ליתומים⁴ או לעניים שאין ידם משגת לממן את חתונתם⁵, או רכישת מצרכי מזון לעניים אשר עלולים לגווע ברעב⁶.

ב. במקרה זה צריך למכור את בתי הכנסת על-ידי ז' טובי העיר⁷ או במעמד אנשי העיר, אך אין צורך בשניהם⁸.

ב. אם ישנה בעיה בנתינה דווקא לצרכים הללו, ניתן להשתמש במקצת הכסף לצורך הצרכים המתוארים בסעיף א'⁹, ובשאר הכסף לצרכי ציבור אחרים, כגון צדקה רגילה¹⁰.

ג. כאשר גם דבר זה איננו אפשרי, ניתן להוציא את כל הכסף לצרכים אחרים¹¹.

ד. במקרים המתוארים בסעיפים ב ו-ג צריכה להיות המכירה על-ידי ז' טובי העיר, במעמד אנשי העיר¹² או בפרסום^{13,14}.

ה. בכל מכירה שהיא יותנה עם הקונים שלא ישתמשו שימוש בזוי באולם בית הכנסת¹⁵ (כגון שלא יבנו בתוכו בית כיסא), וכן שלא יסבוהו לכנסייה או לבית עבודה זרה אחר¹⁶.

ו. חל איסור להשאיל או להשכיר בית כנסת. מצד שני, כאשר ניתן למכור בית כנסת ניתן גם לתת אותו במתנה, כאשר הנתינה נעשית על-ידי ז' טובי העיר ובמעמד אנשי העיר¹⁷.

¹ לא ברור מהשאלה אם יש לבתי הכנסת בהודו דין בתי כנסת של כרכים, שאסור למכרם (מגילה כו ע"א ושו"ע סי' קנג סעי' ז) או בתי כנסת של כפרים, שמותר למכרם. הגדרת בית כנסת של כרכים: שבאים להתפלל בהם משאר העולם ועל דעת כן נעשה, כך ביארו הרמב"ם (תפילה פרק יא הלכה טז) והשו"ע (שם) או שגם אנשים משאר העולם השתתפו בבנינו, ראה תוספות (שם ד"ה כיון דמעלמא), רא"ש (שם פרק ד סי' א) ובהגהות אשרי, ר"ן (שם דף ז ע"ב ד"ה אבל).

גם בבתי כנסת של כרכים, במקרה שבית הכנסת סגור כתב "מגן אברהם" (שם ס"ק יב) בשם המבי"ט שמותר למכרו, ואף ש"חתם סופר" (או"ח סי' לא) פקפק בזה, כבר הכריעו לקולא "משנה ברורה" (שם ס"ק לג), "אגרות משה" (או"ח א סי' ט), "יביע אומר" (ז או"ח סי' כד) וכן כתב "שבט הלוי" (ח סי' ל) מסיבות אחרות. ו"מנחת יצחק" (א סי' קיח-קיט) הסכים להקל בזה רק במקרה שיש חשש שבתי הכנסות יילקחו על-ידי הממשלה.

² אף-על-פי שכאשר ניתן למכור בית כנסת ניתן להוציא את המעות לחולין על-פי ז' טובי העיר ובמעמד אנשי העיר (שו"ע שם), ייתכן שזה רק בבית כנסת של כפרים, אך בבית כנסת של כרכים אסור, שכל סיבת ההיתר היא שאין משתמשים בו, ולכן אנשי העולם אינם מקפידים שימכרוהו, אך הם אינם מוכנים שיוציאו את המעות לחולין. כך משמע מ"משנה הלכות" (ד סי' כב), וגם "מנחת יצחק" (שם) פסק שיש לעלות במעות, וביביע אומר" (שם) כתוב שמה טוב ומה נעים לקנות בכסף בית כנסת בארץ ישראל. כמו כן ראוי לחשוש כשניתן לדעת מהרש"ם (ו או"ח סי' ל), הסובר שאין לנו בזמן הזה ז' טובי העיר כדינא.

³ משנה במגילה (שם), והוא הדין לקניית ארון קודש.

⁴ שו"ע (שם סי' ו): "מוכרים בית הכנסת להספקת תלמידים או להשיא יתומים בדמיו", וביביע אומר" (שם) מבואר שאין צורך בז' טובי העיר ובמעמד אנשי העיר.

⁵ מהרש"ם (א סי' מט), שדינם שווה ליתומים.

⁶ "לקט הקמח החדש" (סי' קנג ס"ק מה), והוא על-פי "פתחי תשובה" (יו"ד סי' רנב ס"ק ב), שדבר כזה נחשב כפדיון שבויים, שמותר מן הדין. עיין ב"משנה ברורה" (שם ס"ק ס).

⁷ וצריכים להיות דווקא ז' כיוון שלא מונו במפורש למכירה. כך מכריע "משנה ברורה" (שם ס"ק כט) ומקורו בשו"ת רשב"א (א סי' תריז), אך מספיקה הכרעת רובם, כמו שמביא "ביאור הלכה" (שם).

⁸ כיוון שלא מוציאים את המעות לחולין, כפי שפסק שו"ע (או"ח שם סי' ז).

⁹ על מנת לחשוש לדעת רמב"ם (שם הל' יח), שבכל מקרה ניתן להוציא לחולין דווקא את מותר המעות, אף בז' טובי העיר ובמעמד אנשי העיר.

¹⁰ "שבט הלוי" (שם), שבית הכנסת שחרב (אף של כרכים) ניתן להוציאו לחולין על-ידי ז' טובי העיר ובמעמד אנשי העיר, ודעת "אגרות משה" (או"ח א סי' נ-נא ואו"ח ג סי' כח) שכשאינן צורך כלל בבית הכנסת קדושתו פוקעת ממילא, וגם קדושת המעות, ואף "שבט הלוי" (שם) העלה סברה כזאת לצרף.
¹¹ ראה הערה קודמת, וש"ע (שם) פסק שלא כרמב"ם, שניתן להוציא את כל המעות לחולין.
¹² ש"ע (שם), ואף ש"מ"אגרות משה" (שם) עולה שאין צורך בכך, ב"שבט הלוי" דרש שהמכירה תיעשה כדין.
¹³ רמ"א (שם), שזה נחשב כמעמד אנשי העיר.
¹⁴ במקרה שניתן, רצוי למצוא איש או קהילה המעוניינים לבנות בית כנסת או לקנות ספר תורה, לתת להם את המעות ולקבל במקומן כסף אחר, ובו להשתמש לצרכי החולין (ובלבד שכסף זה לא נאסף כבר קודם לצורך קדושה). ועיין בשו"ת "במראה הבזק" (ג תשובה כז).
¹⁵ אף שש"ע (שם) פסק שעל-ידי ז' טובי העיר ובמעמד אנשי העיר ניתן, "ביאור הלכה" שם כתב לחשוש למעשה לראב"ד.
¹⁶ "מנחת יצחק" (שם).
¹⁷ מגילה (כז ע"א), ונפסק בש"ע (שם סעי' יא). וב"משנה ברורה" (שם ס"ק סו) מובאת מחלוקת אם צריך שיהיה על-ידי ז' טובי העיר ובמעמד אנשי העיר.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

בשיתוף המרכז לשירותים רוחניים לקהילות - ההסתדרות הציונית העולמית

שו"ת "במראה הבזק", חלקים א'-ו'

תשובות לשאלות מרבני הגולה. השאלות מבטאות את המצב מיוחד של קהילות ישראל בכל קצוות תבל בימינו אנו. התשובות מתמודדות עם המציאות בעולם מודרני מתפתח בדרך של "דרכיה דרכי נעם". הספרים עוסקים בארבעת חלקי ה"שלחן ערוך" תוך ניסיון לקחת בחשבון גם את החלק החמישי ההופך את התורה ל"תורת חיים".
מחיר מבצע לששת הכרכים במקום 360 ₪ 300 ₪ (לחץ לקניה)